Monumentaalne teos monumentaalsest mehest

> Epi Tohvri. Georges Frédéric Parrot. Tartu Keiserliku Ülikooli esimene rektor. [Tartu:] Tartu Ülikooli Kirjastus, 2019. 1071 lk.

Epi Tohvri on kirjutanud enam kui tuhat lehekülge haarava uurimuse Tartu keiserliku ülikooli esimesest rektorist Georges Frédéric Parrot'st ehk Georg Friedrich Parrotist (1767–1852). Igaveses nimevaidluses on teoses omaks võetud selgelt prantsuspärane hääldus, seepärast jään alljärgnevas selle juurde, ehkki argumente oleks ka teistsuguse hääldus poolt. Seni on Parrot' tegevus pälvinud üsna arvukalt üksikartikleid, talle on pühendatud konverentse (1967. aastal tähistati tema 200. ja 2017. aastal 250. sünniaastapäeva) ja juubelikogumikke[1] ning enam kui sajandi eest ka üks monograafia,[2] kuid ühtede kaante vahel on tema elu ja tegevuse eri aspektid süsteemselt ette võetud esmakordselt. Täiesti uus ja eesti keeles ning meie kultuuriruumis varem käsitlemata on kõik see, mis puudutab Parrot' suhteid keiser Nikolai I-ga, ja üldse kogu tema Peterburi periood, aga ka noorusaastad ja Parrot' *alma mater* – Stuttgardi Karli akadeemia. Samuti pole seni keegi püüdnud sarnase põhjalikkusega avada ajastu laiemat ideeajaloolist konteksti.

Tuleb kiita autori julgust kirjutada mahukas monograafia eesti keeles, sest Eesti teadusbürokraatia sellist tegevust paraku ei soosi. Eesti kultuuriruum on aga saanud rikkamaks ajalooteose võrra, milles antakse ulatusliku arhiivimaterjali pinnalt panoraamne ülevaade XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse Venemaa, Euroopa ja Baltikumi ühiskondlikus elus aktuaalsetest ideedest ja teemadest poliitikast teaduseni, otsitakse nähtustevahelisi seoseid ja tegutsejate motiive.

Autor on töötanud Eesti, Prantsusmaa, Venemaa ja Läti arhiivides ning tunneb hästi nii uuemat kui ka vanemat historiograafiat. Raamat on rikkalikult illustreeritud ja suure osa tekstist moodustavad Parrot' enda nauditavas prantsuse kõrgstiilis kirjutised, mille raamatu tarvis tõlkis Marge Käsper. Raamat jaguneb viide suuremasse ossa, mis käsitlevad perekonda ja noorusaastaid, Parrot' suhteid keiser Aleksander I-ga, vaateid ja tegevust haridusküsimustes, suhteid keiser Nikolai I-ga ja teadustegevust.

Autori sõnul jõudis ta teema juurde arhitektuuriajaloo kaudu, kui selgus, et 1802. aastal taasavatud Tartu ülikooli hoonetekompleksi kujundamisele just selliseks, nagu me seda teame, avaldas Tartu ülikooli arhitekti Johann Wilhelm

[1] G. F. Parroti 200. sünniaastapäevale pühendatud teaduslik konverents Tartus 1967. aastal. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1967; Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum 2018, kd 6, nr 2.

[2] **F. G. Bienemann**, Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Alexander I. Reval: Franz Kluge, 1902.

Krause kõrval olulist mõju esimene rektor Parrot (lk 23). Arhitektuurist enam on uurijate huvi äratanud – aja jooksul üha rohkem – Tartu ülikooli professori erilised suhted kahe Vene keisriga. Poole sajandi jooksul (1802–1849) jõudis Parrot läkitada Aleksander I-le 190 ja Nikolai I-le 207 kirja. Lähedased suhted kahe keisriga olid põhjuseks, miks Venemaa valitsusringkondades ei soovitud pikka aega Parrot' kohta mingeid materjale avaldada ja kirjadki polnud uurijaile kättesaadavad. XX sajandi algul Riia ajaloo ja muinasteaduse seltsi kogudesse ning sealt 1939. aastal Läti riiklikku ajalooarhiivi jõudnud Parrot' isikuarhiivis leiduvat kirjavahetust on käesolevas raamatus ulatuslikult kasutatud ja eestindatud. Katkendeid lugedes tekkis isu ka ülejäänu järele, kuid peab märkima, et ei saanud hästi aru, kuidas need lõigud on valitud ja mis kõik veel arhiivi ootama jäi.

Autor esitleb raamatus esmakordselt pilti toredast spikrist, mille Parrot oli teinud oma kuulsa 1802. aasta maikuus peetud keisrikõne tarvis – paber oli kaheksanurkne, et selle saaks peita silinderkübara põhja (lk 156–157). Äsja avatud Tartu ülikooli väisanud keiser Aleksander I oli professori tervituskõnest vaimustuses ja nõudis enesele sellest koopia – nii tõi see kübaratrikk kaasa palju suuremad tagajärjed, kui keegi oodata oskas. Silmast silma kohtumisel Peterburis sama aasta sügisel sai alguse sõprus. Tähelepanuväärne juhuste ahel tegi Tartu ülikooli professorist ligi kümneks aastaks Vene riigi ühe mõjuvõimsaima mehe (muidugi reservatsiooniga, et riik oli isevalitsuslik), keisri sõbra ja tõelausuja, kes vahetas välja noore valitseja nõuandja kohalt 8. mail 1802 lahkunud Frédéric-César de La Harpe'i (lk 170). Ekskurssidega Aleksander I kasvatusse veendakse meid, et keiser oli La Harpe'i käe all saanud valgustuse vaimus just sellise kasvatuse, mis lubas Parrot' sõnadel ja mõtetel langeda viljakale pinnasele.

Epi Tohvri maalib raamatus pildi Parrot'st kui mehest, kes seadis kõrgeid eetilis-moraalseid nõudeid nii endale kui ka teistele. Kirglikkus oli talle loomuomane, kuid ühtlasi võimaldas ja pidas sellist stiili loomulikuks valitsev romantismiajastu. Parrot'l olid selged ühiskondlikud ja pedagoogilised tõekspidamised, mille eest ta oli valmis võitlema, pidamata paljuks ka näiteks keisrile endale sõnade suhu panemist (nii on näiteks 1834. aastast pärinevad troonipärija kasvatamise nõuanded vormistatud Nikolai I kirjana oma pojale, lk 782–789). Isiksuse kujundamisel rõhutas Parrot usaldust ja vastutust, pidades inimese kõlbelise kasvatuse tuumaks hea ja kurja tunnetust ning oma vabaduse tajumist, vaimu harimise kaudu kirgede ohjamist, kuid kindlasti mitte nende hävitamist (lk 383). Tema enese kirg ja sirgjoonelisus („ma ei õpi kunagi teesklema", kirjutas Parrot keiser Aleksander I-le 1816. aastal, lk 337) mõjuvad sümpaatselt, kuid teadaolevalt tekitasid need mõnikord ka diplomaatilisi probleeme, mida pidid lahendama teised, keda oli õnnistatud suurema paindlikkusega.

Ühiskondlikus plaanis pidas Parrot kogu Vene riigi ja Läänemereprovintside arengu suurimaks takistuseks pärisorjust ja sellest vabanemise teeks hariduse edendamist. Seepärast on eraldi alapeatükk pühendatud 1802.–1804. aasta Venemaa haridusreformile, mille peamise eeskujuna on välja toodud Rzeczpospolita riikliku hariduskolleegiumi 1783. aasta haridusseadus (lk 435). Sealt võeti üle koolisüsteemi riiklik juhtimine, õpetlaskonna privileegid, ülikoolide järelevalve koolide üle, kooliastmete loogiline järgnevus ja emakeelne haridus. Erinevalt Poola mudelist määras Venemaal rahvahariduse ministeerium õpperingkonnale kuraatori. Ülikoolide ülesehituses kalduti

Prantsuse mudeli poole, mida iseloomustas ilmalikkus, riiklik juhtimine ja finantseerimine ning õppeainete jaotus Prantsuse akadeemia eeskujul. Kuid erinevalt Prantsuse mudelist sai professorkond Tartu ülikoolis, seejärel ka teistes Vene riigi ülikoolides ulatusliku autonoomia ja sotsiaalsed garantiid. Nende läbisurumisel oli väga oluline roll Parrot'l ja tema isiklikel suhetel keisriga. Autor võtab kokku: „Georges Frédéric Parrot on 19. sajandi alguses olnud üks meie peamisi agente kultuurivahendajana siinsel haridusväljal, kes oskas kokku sünteesida saksa ja prantsuse kultuuriruumis ringelnud tolleaegsed edumeelsemad haridusideed ning võidelda ülikoolidele välja akadeemilise autonoomia teiste riigiasutuste ning kohalike rüütelkondade seas. Tänu asutamisaktile ja põhikirjale sai hakata välja kujundama kohalikku Õpetlasvabariigi identiteeti vastavalt valgustusajastu eetilistele printsiipidele." (Lk 497)

Tõsi, Tohvri ei räägi sellest, et Venemaa ülikoolid varsti siiski oma autonoomia kaotasid ja et ainult Tartus jäi see pikemaks ajaks kehtima. Samuti jäävad õhku küsimused, mis ikkagi ajendas Parrot'd kihutama keset semestrit, 3. oktoobril 1802 Tartust Peterburi, kust ta naasis uue keiserliku asutamisaktiga, mis viis Tartu ülikooli kohalike rüütelkondade juhtimise alt Venemaa rahvahariduse ministeeriumi alluvusse, ja kuidas sobitus Parrot' enda silmis professorkonna ulatuslik autonoomia riikliku finantseerimisega, mis ülikoolide ajaloos tavaliselt pigem koos ei käi. Võibolla on võtmekohad väljendatud kirjas Harkovi ülikooli rajajale Vassili Karazinile („[---] ülikooli vabale eksisteerimisele on hädavajalikud selle ülikooli seest valitavad juhid", lk 454) ja kirjas keiser Aleksander I-le: on vaja, et ülikool võidaks avalikkuse austuse ja lugupidamise ning „seega peavad ülikoolil olema eelisõigused, võrreldes teiste riigiasutustega. Nende eelisõiguste eesotsas on tsiviil-, kriminaal- ja politseiõigus" (lk 455). Parrot' visioon polnud vist päris selge ka kolleegidele, mõeldes sellele, kui kergekäeliselt olid Tartu professorid valmis näiteks 1816. aasta kriisiolukorras autonoomiast loobuma, kuna see tõi ka palju kohustusi.[3]

1804. aastal kehtestati Venemaal „Ülikoolidele alluvate õppeasutuste määrustikuga" ühtluskooli printsiip, st igast kooliastmest sai põhimõtteliselt edasi minna järgmisse ja riiklike koolide kõik õppeastmed olid avatud kõigile ühiskonnaklassidele (lk 555). Autor märgib, et kooliajaloos pole seni kuigivõrd rõhutatud ühtluskooli idee revolutsioonilisust (lk 559). Parrot arvas: „Põliselanikul on õigus kandideerida ühiskonnale olulistele ametikohtadele – saada kohtunikuks, pastoriks, arstiks, teiste omasarnaste kaitsjaks. Järelikult on vaja, et ta saaks selleks teadmisi omandada. [---] Selleks peaksid kõik avaliku hariduse võimalused ja õpetatud institutsioonid olema talle avatud ning kirjameheseisus ei tohiks olla talupojale kättesaamatu." (Lk 462) Kuid ainult väga üksikud jagasid tol ajal sellist vaatepunkti, haridusredeli alumine aste ehk kihelkonnakoolid jäid enamasti asutamata ja kogu ehitus ei saanudki loodetud viisil toimima hakata. Igal juhul tuleb nõustuda Tohvriga, et 1804. aastal loodud liberaalse koolisüsteemi toimimine pikema aja jooksul (see muudeti ära 1820. aastal) andnuks kiirenduse eestlaste ja lätlaste emantsipeerumisele (lk 624).

Kui 1825. aastal tõusis troonile uus valitseja keiser Nikolai I, tärkasid jälle uued lootused. Parrot püüdis saavutada ka uue keisri juures tõelausuja rolli, kirjutades ettekandeid tsensuuri, valitsemise, ministeeriumide, õigusemõistmise korralduse, teenistusastmestiku reformimise,

[3] Vt nt **L. Leppik**, Rektor Ewers. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2001, lk 137.

välispoliitika ja muu kohta. Parroť siiruses pole põhjust kahelda, kuid siinkohal tasub meelde tuletada, et Nikolai I valitsus püüdis teha kõik, et vältida Vene ühiskonnas uut dekabristide ülestõusu taolist vapustust. Selleks „püüti nii kodu- kui välismaist avalikkust veenda, et muutusi on võimalik läbi viia ka ülaltpoolt, kui vajadused ja kitsaskohad on välja selgitatud. Kolmandasse osakonda[4] tulvas igasuguseid tellitud ja tellimata märgukirju ja kaebusi".[5] Kuigi Parrot sai loa pöörduda keisri poole otse, jäi ta siiski vaid üheks paljudest nõuandjatest ja uue keisriga ei tekkinud tal sarnast isiklikku suhet nagu Aleksander I-ga. Edulooks võib siiski pidada professorite instituudi rajamist Tartusse – projekt, mis isegi kokkutõmmatud kujul aitas Venemaa ülikoole liberaliseerida.

Raamatu viimane peatükk vaatleb Parroťd kui teadlast. Teaduses nägi ta vahendit ühiskonna parendamiseks, seistes sel alusel kindlalt mitmekülgse reaal- ja loodusteadusliku ning rakendusliku hariduse eest kõigis kooliastmetes. Parrot oli üks neid, kes pani aluse galvaanielemendi keemilisele teooriale (selle kohaselt tekib elekter galvaanielemendis keemilise reaktsiooni tulemusena, mitte vastupidi, nagu paljud tol ajal arvasid), ja ta kuulub geofüüsika kui teadusharu alusepanijate hulka. Võimsaks saavutuseks tuleb pidada paljusid insenertehnilisi lahendusi: astronoomia ajalukku jääb Parroť projekteeritud Tartu tähetorni pöördkuppel, mis oli järgneval poolsajandil eeskujuks paljudele teistele, ja Pulkovo observatooriumi põhiplaani koostamine. Vähem tuntud, kuid äärmiselt kasulikud projektid olid Püreneedes asuva St. Bernhardi kloostri muutmine külma- ja niiskuskindlaks ning Riia kasarmute sanitaarolukorra parandamine, Talvepalee varustamine uute piksekaitsmetega jmt.

Tohvri püüab igati näidata Parroť kuuluvust prantsuse teaduskultuuri. Seda võib kindlasti lugeda õigustatuks, kui pidada silmas tema matemaatilist mõtlemist ja eksperimentaalset lähenemist ning selgelt eitavat suhtumist saksa natuurfilosoofiasse. Teisalt võiks siiski esile tuua ka Parroť soovi juurutada matemaatilist füüsikat saksakeelses teadusmaailmas, mida ta oma saksakeelsete õpikute ja artiklitega ju teha püüdis. Tõendiks Parroť andekusest teaduse populariseerijana jääb kuueköiteline prantsuskeelne „Vestlusi füüsikast" (1819–1824) – raamat, mida omal ajal hinnati ka draamatekstina.

Mida tähendas mitmekülgne tegevus Parroťle endale, seda on ta kenasti väljendanud 1818. aastal kirjas oma sõbrale, Liivimaa kindralsuperintendent Karl Gottlob Sonntagile: „Ehitus, istutuskomisjon, remonditööd, reformid, koolikomisjon, loengud, eksperimendid, tuletõrjeasutused, sotsieteet ja kirjutamine – kõik tantsivad mu peas suurt valssi ja ajavad mind varsti hulluks" (lk 533).

Kuna teose maht on tohutu, näib kohatu heita ette, et veel mõni materjal on kasutamata, kuid siinkirjutaja oli üllatunud, kui ei leidnud ühtki viidet ülikooli nõukogu protokollidele, mis kajastavad ometi kõige kompaktsemalt ülikoolisiseseid debatte. Teose lõpus võinuks olla – eriti selle mahtu arvestades – kokkuvõttev hinnang kõige olulisemale: mida autor oma teoses uut ütles ja kuhu Parrot tema hinnangul paigutub. Kahetsusväärne on, et Sonntagile saadetud kirjadele, mida kirjandusmuuseumis on 144, on viidatud ilma kuupäevata (kui seda pole tekstis eraldi märgitud).

Autor ütleb kokkuvõtteks, et „kahtlusteta võib Georges Frédéric Parroťd pidada

[4] Vn *Третье отделение Собственной Его Императорского Величества канцелярии* 'Tema keiserliku majesteedi isikliku kantselei kolmas osakond'.

[5] Vt **F. Bulgarin**, Kirjad Karlova mõisast. Tlk M. Salupere. Tartu: Ilmamaa, 2019, lk 503.

üheks olulisemaks haridusteoreetikuks ja praktikuks Vene impeeriumi haridusmaastikul ning tema intellektuaalne pärand väärib pjedestaalile tõstmist Wilhelm von Humboldti kõrval" (lk 835). Sellega tuleb nõus olla. Et Parrot tõesti Humboldti kõrvale tõsta, peaks lisaks põnevatele käsitlustele publitseerima rohkem originaalallikaid. Parrot' säravad kirjad on seda väärt ja pakuksid kindlasti rahvusvaheliselt huvi. Keisrikirjade puhul on see töö professor Andrei Andrejevil Moskvas vist juba käsil.[6] Meie oma kultuuriruumile oleks ehk põnevamgi teha kättesaadavaks kirjavahetus Sonntagiga.

Raamat on läbivalt frankofiilse hoiakuga. Tohvri ei ole püüdnud liiga palju suhestuda varem kirjutatuga, vaid on loonud allikatele tuginedes suveräänselt oma kontseptsiooni. Kuna allakirjutanu on liikunud samal maastikul kohati paralleelseil või ristuvail radadel, siis ei saa jätta ütlemata, et Parrot'd võiks pidada ka piirilkõndijaks ja sünteesijaks.[7] Loodetavasti inspireerib raamat tema põneva karakteri ja kaasajaga lähemat tutvust tegema veel paljusid. Parrot on nähtus, keda ei saa ka tuhandel leheküljel lukku kirjutada.

LEA LEPPIK

[6] Vt **A. Andreev**, G. F. Parrot and emperor Alexandr I: Two decades of correspondence, its personal and political aspects. – Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum 2018, kd 6, nr 2, lk 38.

[7] Vt nt **L. Leppik**, Parrot's laboratory in the borderland. – Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum 2018, kd 6, nr 2, lk 66–84.